

RENÉE WORRINGER

çeviren: ayşen tekşen

# OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KISA TARİHİ



ALFA TARİH

# ERKEN DÖNEM OSMANLI SENTEZİ: ÇOKLU GELENEKLERİN VÂRİSLERİ

## TÜRKLER KİMLERDİR?

Bu Osmanlı esnekliğinin Osmanlıların başından itibaren karşılaştığı kültürel buluşmalardan doğduğu söylenebilir – ama Osmanlıların ataları kimlerdi? Anadolu’da Osmanlı Beyliğinin ortaya çıkışını ve İslam uygarlığına katkılarını tartışmadan önce onu kuranların, Türklerin İslam öncesi kimliğini değerlendirmemiz gerekir. Bu “Türkler” kimlerdi? Tarihçilere göre, İç Asya’nın hem Hint-Avrupa hem de Türk-Moğol halkları, kadim Çin imparatorluklarıyla temaslarına yol açan bin yıllık bir atlı ve pastoral göçer tarihe sahiptiler. Orta Asya toprakları, göçebe bir aşiret toplumsal örgütlenmesini, at yetiştiriciliğini ve bu halkların dönemsel olarak yaz ve kış aylarında atları, koyunları, keçileri, develeri ve yakları için meralar arasında göç etmesini varoluşlarının temeli haline getiren stepler, çayırlar ve çöl alanları, bir ormanlık ve onu Güney As-



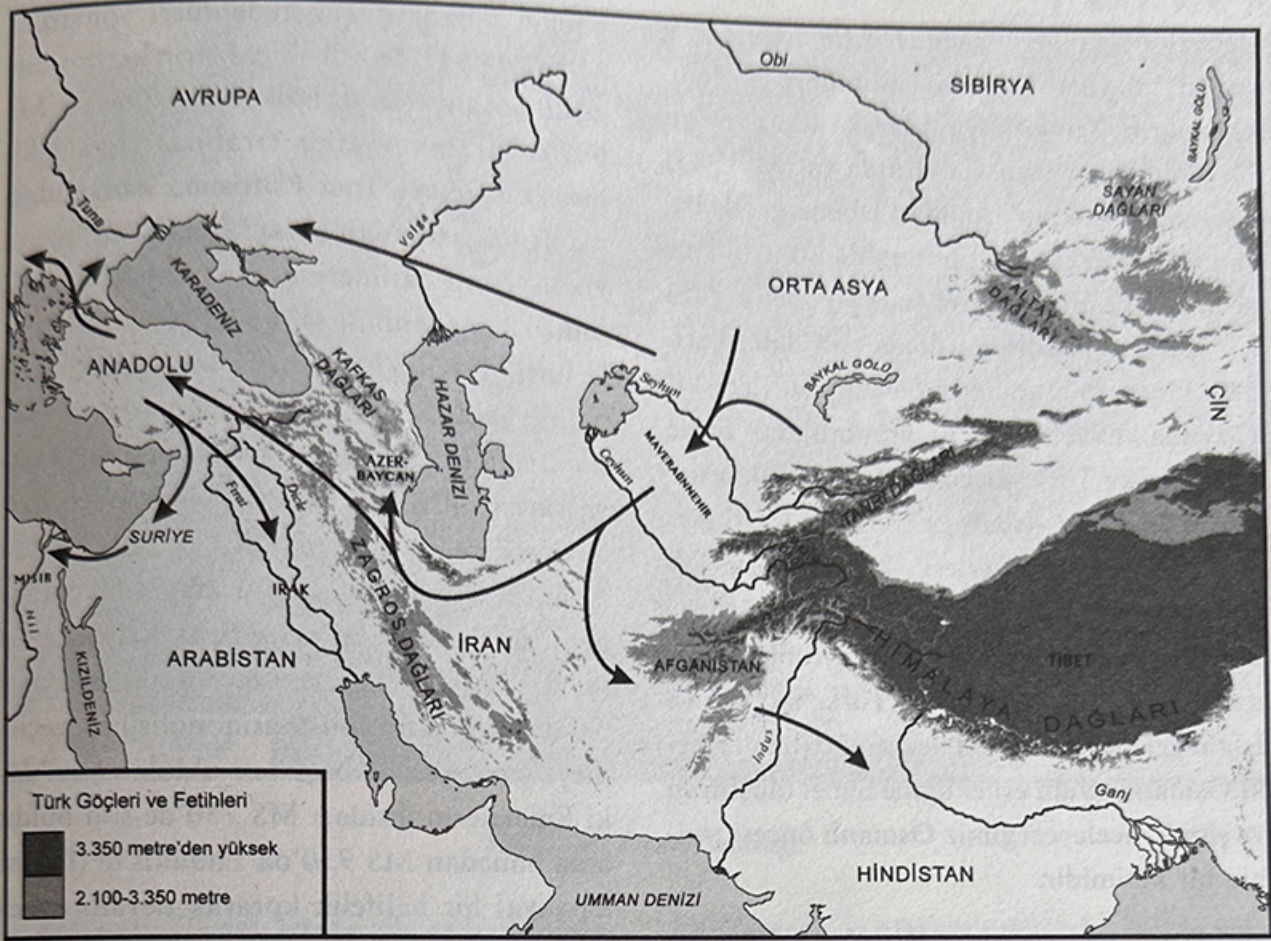
ya'dan ayıran dağ zincirlerinden oluşuyordu. Göçerler merkezi otoriteye karşı koyma eğilimindeydi ve hayatta kalmak için birbirlerine güveniyor; yuvarlak, sökülebilir çadırlarda, yurtlarda yaşıyorlardı. Yerleşik halklar akıncıların hedefi olabilse de, göçerler ile yerleşikler arasında pazar bağlamında simbiyotik bir ilişki içinde olan tarımsal ve daha şehirli yerleşimler vardı.

Göçerlerin yazılı tarihi yeterli olmadığından, uzmanlar Çinlilerin Tu-çüeh (ya da İngilizce "Türkiye" telaffuzuyla Türkî) olarak adlandırdıkları Türk aşiret konfederasyonlarını aktarmak için (şimdi kayıp olan daha eski Çin metinlerinden derlenmiş) MS 7. yüzyıldan kalma Çin yıllıklarında güvenmiştir. Tu-çüeh sözcüğünün orijinal anlamı, bu göçerlerin geldiğine inanılan dağlık Altay bölgesinin şeklini ifade eden "miğfer" idi (HARİTA 2.1). Sözel olarak aktarılan soy geleneği, Türki kökenlerini iki karısı, her karısından üç oğlu, her oğlundan dört torunu olan ve bunların doğuya ve batıya göçen yirmi dört Oğuz boyunu oluşturduğu söylenen yarı-kurgusal lider Oğuz Han'a dayandırır. Daha sonra bu Oğuz Han, torunları bölgede çeşitli hanedanlar kuran bir ata kahraman ve kurucu olarak Müslüman Türk-Moğol edebiyatına girdi. Çinliler için Tu-çüeh, günümüzdeki "Türk" kelimesi gibi bir etnik kökeni ifade etmeyip daha ziyade sosyal bir tanımlayıcıydı: bunlar Çin imparatorluklarına zarar veren ve kontrol edilemeyen barbar akıncılardı.

Çin kaynaklarından aktarılan sözel Türk halk gelenekleri oldukça bilgilendiricidir. MÖ 3. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl civarında (yaklaşık olarak Han dönemi) çeşitli bölgelere göç etmiş bir Kuzeybatı Çin göçebe halkı olan Vu-Sun'un [Usun] (Altay, Türk ya da Hint-Avrupa?) Roma'ninkine benzer bir doğuş efsanesi vardır - babası öldürüldükten sonra hüküm-

darlarının çocukken terk edildiği ama bir dişi kurt tarafından emzirildiği ve bir karga tarafından beslendiği söylenir. Yağmacı ve gezici yaşam biçimleri ve sosyal örgütlenmeleri pek çok açıdan bir kurt sürüsünün hayatta kalma taktiklerine benzeyen göçer aşiretler arasında popüler bir totem olduğundan, Doğu Türkmenistan Uygurları ve Hunlar da dahil olmak üzere bazı Orta Asya Türk halklarının doğuş efsaneleri atalarının kurtlardan geldiğini iddia eder. Türklerin doğuş mitolojisine ilişkin Çin anlatılarına göre, Türk Xiongnu aşiretinin MÖ ikinci yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başı arasında batıya göç eden A-şih-Na [Asena/Aşina] adlı bir kolu saldırıya uğramış, ayakları kesilmiş on yaşında bir oğlan dışında herkes öldürülmüş; bir dişi kurt onu bulmuş, bakmış ve sonunda onunla çiftleşerek içerinden birinin [Aşina klanı adını aldığı ve MS 6. yüzyılda bir hanedanlık kurduğu varsayılan on oğul doğurmuştu. Kaderleri olan yöneticilikte onları ilahi bir biçimde güçlendiren semavi Türk-Moğol gök ilahı Tanrı ya da Tengri'ye referansla isimleri "Mavi Türkler" ya da "Gök Türkler" anlamına geldiğinden, Doğu ve Batı Hanlıkları olarak bölünen bu Orta Asya imparatorluğu, klanın şaman inançlarını yansıtan biçimde ve Köktürkler ya da Göktürkler olarak adlandırılıyordu. Sekizinci yüzyılda Göktürkler Moğolistan'da bu Oğuz Türklerinin torunlarının kaderlerini ve başarısızlıkları aktaran ve Orhun Yazıtları (Çince ve Eski Türk alfabesiyle oyulmuş, alfabetik ama runik) ve Tonyukuk Yazıtı (Eski Türkçe) olarak adlandırılan taş anıtlar diktiler.

Sonunda Göktürk İmparatorluğu, sekizinci yüzyılda başka bir Türk hanlığı olan Uygurlara dahil oldu. Uygurlar şaman inançlarından bazılarını korudular (özellikle onları savaşta yönlendiren bir rehber olarak mavi kurt); ancak İpek Yolu üzerinde yer almalarının bir so-



HARİTA 2.1 Türk Göçleri.

nucu olarak Uygurlar Budizm, Maniheizm ve Nesturi Hristiyanlığı gibi çeşitli dinsel geleneklere maruz kalmış ve onları uygulamışlardır. Ayrıca, stratejik konumları ve Fars ve Çin kültürlerinin etkileri, Uygurların daha yerleşik ve ticaret odaklı bir yaşam tarzına geçmelerinin yanı sıra yazılı bir dil oluşturmalarına da katkıda bulundu. Diğer Türk boyları, pastoral göçebe yaşamlarını sürdürdüler; bunlardan biri olan Kırgızlar, MS 9. yüzyılda Uygurları yenerek sonunda (10. yüzyıl civarında) İslam dinine geçtikleri Orta Asya'nın diğer bölgelerine dağıttı. 11. yüzyılın Selçuklu Türkleri gibi daha ileri dönem Türk topluluklarından silinse de, kurt ikonografisi ve mitolojisi bazı Türk-Moğol halkları arasında kültürel kimliklerinin bir parçası olarak yüzyıllar boyunca

ca ve günümüze kadar varlığını sürdürecekti; Osmanlılar içinse, yalnızca Türk milli ve askeri gücünün bir simgesi olarak imparatorluğun son on yıllarında yeniden ortaya çıkacaktı.

Daha doğudaki Moğolların demografik baskısı, Uygur Hanlığının zayıflaması ve MS 840 civarında yıkılması, hayvancılık için yeni otlaklar ve akın için yeni yerleşim yerleri bulma ihtiyacı, Oğuz soyundan gelen diğer boyları sekizinci yüzyıl sonunda batıya, Maverâünnehir gibi bölgelere (Ceyhun ya da Amu Derya nehrinin ötesinde, bugün Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ın bir kısmı) göçmeye yöneltti. Bu Oğuz aşiretlerinden bazıları, Arabistan'dan çıkıp Bizans topraklarına, İran ve Orta Asya'ya zaten yayılmış olan İslam

UYGURLAR

devletleriyle temasa geçmelerinin ardından 9 ve 10. yüzyıllarda İslama dönmeye başladı. Oğuzların Kınık boyu olarak adlandırılan bir kolu 10. yüzyıl sonlarında (c. MS 985) liderleri Selçuk'un ardından İslama geçti. Torunları Semerkand ve Buhara'da kontrolü ele geçirdi ve oradaki yerel halka yönelik gazâ adı verilen akınlara katılmak için daha ilerideki Horasan'a göç etti. Selçuk Türkleri 11. yüzyılda kuvvetlerinin üssünü buradan öteye genişletti ve Türk göçer bozkır geleneklerini, esas olarak Pers-İslam gelenekleri aracılığıyla aktarılan, daha yerleşik bir imparatorluk yönetimi geleneğiyle birleştiren bir kültürel buluşmada daha yerleşik İslamı toplumlarla daha derin ilişkiye girdiler. Türk halkları ve İslam geleneklerinin bu kesişimi daha ilerideki Osmanlı uyum esnekliğine temel oluşturan ve şimdi inceleyeceğimiz Osmanlı öncesi tarihin bir kesimidir.

### İSLAMİ BAŞLANGIÇLAR

Mekke'de Muhammet Peygamber tarafından İslamın kurulması yedinci yüzyılın başında gerçekleşti. MS 622'de henüz çok taze olan bir Müslüman cemaatiyle Medine'ye göç etmesi, İslami hicri takvimin başlangıcını belirtir. Peygamberin MS 632'de ölümünün ardından Müslüman ordularının hızla Arabistan Yarımadasından Bizans ve Sasani Pers imparatorluklarına genişlemesinin bütün olarak bölge için kesin sonuçları oldu. Kadim Yakındoğu uygarlıklarının kurduğu kültürel asimilasyon modeli sonraki İslam yüzyıllarında olduğu gibi devam etti. MS 632'den sonra Müslüman toplumuna siyasi ve manevi olarak önderlik eden halifeler, Şam'ın (MS 636) ve Hıristiyanlık ve Museviliğin değerli şehri Kudüs'ün (MS 637) kaybı da dahil olmak üzere, Bizans topraklarını

önemli ölçüde küçülten fetihleri yönettiler. Mısır MS 641'de Müslümanların kontrolüne girdi. Sasani İran'ın başkenti Tizpon'un MS 637'de Arap kuvvetleri tarafından işgal edilmesi bu ülkeyi, İran Platosuna kadar ulaşmalarının ardından Sasani İmparatorluğunu yıkan Arap fatihlerine açtı. Şam merkezli Emevi hanedanının (s. 661-750) yükselişle birlikte halifelik kalıtsal bir Arap devleti haline geldikten sonra, Müslüman Arap orduları sekizinci yüzyılın başlarında Orta Asya'ya girdi. MS 711'de Cebelitarık'tan İber Yarımadası'na geçerek Kuzey Afrika'dan Atlantik kıyılarına uzanırken Maverâünnehir'de Türk ve Hint-Avrupa kabileleriyle savaştılar (HARİTA 2.2). Levant'taki Emeviler defalarca Bizans Konstantinopolis'i ele geçirmeye çalıştıysa da başarısız oldular. Şam'daki Emevilerin iktidarı MS 750'de son buldu ama hanedan MS 930'da Endülüs'te (İslami İspanya) bir halifelik kurarak devam etmeyi başardı ve temelini Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman birlikte yaşamının oluşturduğu zengin ve güçlü bir kültüre tanıklık etti.

Muhammed Peygamberin MS 632'deki ölümü, daha ileri bir tarihe kadar dinsel doktrinel özellikler taşımayacak olan liderlik üzerine toplumsal bir tartışma başlattı. Daha sonra Sünniler olarak bilinen Müslüman ümmetin ("inanenlar topluluğu") çoğunluğu, cemaatin yaşlıları tarafından Muhammed'in Kureyş kabilesinin içinden (İslama göre başka bir peygamber gelmeyeceğinden, bir peygamber değil) bir halef seçilmesi düşüncesindeydi. Ancak Şia olarak adlandırılan bir azınlık, Muhammed'in siyasi, askeri ve (ibadette) manevi liderlik için bir halefini zaten belirttiğine inanıyordu: bu kişi kızı Fatıma'yla evlenerek damadı da olan aile ferdi, kuzeni Ali idi. Sonunda lider seçilmeden önce Ali'nin halifeliği önce Ebu Bekir, sonra Ömer



HARİTA 2.2 Emevi Halifeliği.

ve ardından Osman lehine göz ardı edildiğinden, veraset süreci konusunda anlaşmazlık içinde olan bu gruplar arasındaki husumet sonunda yalnızca Osman ve Ali'nin öldürülmesine değil, aynı zamanda İslam toplumunun sonraki yüzyıllarda Sünni çoğunluk ve Şii azınlığa bölünmesine de yol açtı. Şii dinsel doktrini ve imamet anlayışı (Şiiliğin İslami liderlik anlayışı) sonraki yıllarda daha katı bir biçimde tanımlanmaya başlandıkça Şiilik alt mezheplere bölündü. Şiiler ve diğerlerinin Sünni Emevilere karşı ilk kanlı isyanları, MS 750'de Emevileri devirmekle sonuçlanan Abbasi Devrimi ayaklanmalarına yol açtı ve sonunda 15. yüzyıla kadar Sünni topraklarında dünyevi siyasete müdahale etmemeye dair daha apolitik bir Şii yaklaşımına yol açtı. 10 ile 12. yüzyıllarda Mısır'da Şii İsmaili Fatimi hanedanının kurulması gibi istisnalar da oldu. Sünni-Şii bölünmesi giderek

kötülecek ve nihayetinde, daha ileride Sünni Osmanlı İmparatorluğu ile Şii Safevi İran arasında dinsel ve ideolojik çatışma kisvesi altında bir imparatorluk çatışması olarak kristalleşerek on altıncı ile on sekizinci yüzyıllar arasında sayısız uzun savaşlara neden olacaktı.

Emevileri deviren Sünni Abbasi hanedanlığı (s. 750-1258) esas olarak daha doğuda, Dicle Nehri üzerindeki yeni başkentleri Bağdat'ı yönetim merkezi yaptı ve Abbasilerin temas ettiği halkların kültürlerini içine alan ve uyarlayan özümseyici İslami uygarlık eğilimini sürdürdü (HARİTA 2.3). Ayrıca fetihler yoluyla Orta Asya'ya nüfuz etmeye devam ederek Müslüman güçlerin Tang hanedanını mağlup ettiği Talas Muharebesinde (MS 751) Abbasi orduları ile Çin'i buluşturdular; böylece bölgenin yerel halkları İslamı tanımaya başladı. Ama çeşitli aşamalarda tesadüfen



HARİTA 2.3 Abbasi Halifeliği, c. 10. yüzyıl.

“İslam dünyasına Türk akını” da gerçekleştiğinden bu İslamlaştırma sürecinin aslında iki yönlü bir durum olduğu ileri sürülebilir:

Birinci aşama, sınır akınlarında ele geçirilen, İslama dönmemiş Türk göçerlerin Bağdat’ta ya da Ortadoğu’nun farklı yerlerinde köle askerler olarak kullanıldığı 9. yüzyılda başladı. İslama döndürülen ve kültürel olarak asimile edilen bu bireyler Ortadoğu’da kalıcı bir Türk varlığı oluşturmadi. İkinci aşama, 10. yüzyılda, Maveraünnehir’den küçük bir hükümlan kavim olan Selçukluların İslama dönerek şanslarını denemek için İran’a göç etmesiyle başladı. Türklerin İslami Ortadoğu’da imparatorluk kurucuları olarak dikkat çekici kariyerleri böyle başladı. Ortadoğu içlerinde bir Türk varlığı oluşturmaının üçüncü aşaması, yani Türk demografik varlığına uygun bir Türk edebiyatı kültürü

yaratmak, Osmanlıların 14. yüzyıldaki yükselişini bekleyecekti.<sup>1</sup>

### İSLAMİ GULAM SİSTEMİ VE MEMLUK KÖLELİĞİ

Kölelikle ilgili eski temayüller daha sonraki Osmanlı uygulamasını etkileyecek olduğundan, burada İslami köleliğin kısa bir değerlendirmesi gereklidir. Yerli kölelik uygulaması Ortadoğu’da İslam öncesi dönemlerden beri mevcuttu ve İslami toplumlar sıklıkla ev işleri ve ağır işler için Afrikalıları esir etmişti. Gulam sistemi başlangıçta Abbasi halifelerinin kendisine kişisel sadakati olan hem hür doğmuş hem de köleştirilmiş hizmetkârlarına atıfta bulunuyordu. İslami içtihatı göre, Müslümanlar ya da İslam veya Şeriat yasalarının yürürlükte olduğu diyar anlamına gelen “Ba-

<sup>1</sup> Carter V. Findley, *The Turks in World History*, New York: Oxford University Press, 2005, 66.

KÖLELİK

"PAGAN" TÜRKLERİN İSLAM ÖZDÜŞARLIĞI  
GİMMESİ → MEMLUKLER (malik olunan)

riş Yurdu," Darü'l-İslam'daki gayrimüslimler Müslümanlar tarafından köle edilemezdi. Bir başka deyişle, Müslüman hükümdara tabi olmayı kabul eden ve bunu cizye adı verilen bir vergiyi ödemenin yanı sıra gayrimüslimlerin görünüm ve tutumunu düzenleyen çeşitli başka şartlara uyarak gösteren zımmilere (gayrimüslim "Ehl-i Kitaplar") yaşamlarının ve mallarının korunması güvencesi ve bir ölçüde cemaat özerkliği verilirdi. Yasal olarak köle yapılamazlardı.

Dolayısıyla İslam toplumlarındaki köleler genellikle Müslüman topraklarının dışından, İslam kanunlarının yürürlükte ve gayrimüslimlerin Müslüman yönetimine tabi olmadığı, fethedilmemiş yabancı topraklar anlamına gelen "Savaş Yurdu," Darül-Harptaki gayrimüslimler arasından edinilirdi.<sup>2</sup> Bu, kölelerin savaşta tutsak olarak edinildiği ya da köle pazarlarında satın alınması anlamına geliyordu; bir kez İslam topraklarına girdiklerinde alınıp satılabilir, miras edinilebilir ya da Darül-İslam içinde armağan görevi görebilirlerdi. Müslüman bir hükümdarın akınlarda yağmanın beşte birine sahip olma hakkı, savaşta elde edilen menkul mülkiyetiyle ilgili olarak Hz. Muhammed hayattayken belirlenen teamüle geri uzanır ve tutsaklar bu kategoriye girer.

Abbasi Halifesi el-Mutasım (s. 833-842), asi Arap kabile unsurlarına bağımlılığını azaltmak için sadece kendisine sadık bir askeri güce duyduğu ihtiyaç üzerine, köle orduları kurma şeklindeki eski Mezopotamya uygulamasını benimsedi. Özellikle atlı okçu-

lar olarak, Türklerin biniciliğinden ve savaş-taki dövüş yeteneklerinden etkilenen el-Mutasım'ın Memlukler ("malik olunanlar") olarak adlandırılan eğitilmiş köle askerleri, ağırlıklı olarak savaşta ele geçirilen ya da Orta Asya pazarlarında satın alınan pagan, gayrimüslim Türklerdi. Arap kaynakları, bu dönemdeki Memluk kölelerinin sayısının 20.000 ile 70.000 arasında, halifenin muhafızlarının ise 10.000 civarında olduğunu belirtmektedir. Bu kölelik biçimi, Türk halklarını salt halife hizmetkârlığının çok ötesine taşıyan bir toplumsal hareketlilik düzeyine izin verdi; bu güçler yetiştirildi, eğitildi, İslama döndürüldü, sonrasında azat edildi (özgür kabul edildi) ve statüleri, hizmetleri, sadakatleri ve bizzat hayatları efendilerinin, halifenin yetkisinde kalmasına rağmen, kendi aileleri olmasına izin verildi. Sonraki İslam hanedanları da böyle köle orduları kullanmaya devam etti. Kuruculuğunu köle kökenli Türk komutanların (amir/emir) yaptığı Müslüman hanedanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Abbasi ülkesinin çeşitli bölgelerinde ortaya çıkmış ve özerk bir şekilde faaliyet göstermişlerdir (örneğin Mısır'da Tolunoğulları, c. 868-905; Doğu İran, Afganistan ve Kuzeybatı Hindistan'da Gazneliler, c. 977-1186; özellikle, eski bir Türk köle komutan olan kurucusunun adını alan Mısır'daki Memluk Sultanlığı, c. 1250-1517). Kendileri için, Bağdat'taki Abbasi halifesinin istek ve politikalarını görünürde yerine getirdikleri bir simbiyotik ilişki yarattılar ve karşılığında, halifenin onlara sultan unvanı bahşederek otoritelerini tanımasıyla, bölgesel askeri ve ekonomik kontrole sahip oldular. Abbasi İmparatorluğu zamanla sayısı artan bu emirliklere bölünecek, Sünni halifenin manevi olanlar ötesinde herhangi bir fiili otoritesi kalmayacak ve sembolik bir Müslüman yönetici statüsüne indirgenecekti. Abbasilerin bu politik

<sup>2</sup> Bazı İslam hukuku ekolleri arasındaki küresel bölünme anlayışında genellikle ihmal edilen üçüncü sınıflandırma, Müslim ve gayrimüslim güçler yani, İslam ümmeti ile Bizans gibi Hristiyan güçler arasında ticareti kolaylaştırmak, hac yerlerine ulaşmak vb için geçici mütareke ve anlaşmaların yapıldığı "Misak Yurdu," *Darü-l Ahd* idi.

! 1  
TÜRKLER ZAMANIN  
İSLAMLAŞIP ÖZERKLEŞTİLER  
(Dön: Tolunoğulları) Memlukler 5  
41

güçsüzlüğünün bir belirtisi olarak, Irak bölgesinin kontrolü aslında Abbasi halifesini ev hapsinde tutan 10. yüzyıldaki hanedan gücü On İki İmamcı Şii Büveyhilerin eline geçmekle kalmadı, daha önce bahsedildiği gibi, Emevi İspanya'sında ve Şii Fatımi Mısır'da rakip halifelik iddiasında olan tamamen bağımsız başkaları ortaya çıktı.

## İSLAMİ KÜLTÜR ORTAMI

Abbasiler Bizans, İran, Hindistan ve Çin'den ele geçirdikleri elyazmalarından bilgi edinmeye çalıştı ve bunları aydın ve meraklı bir Abbasi halifesinin Bağdat'ta kurduğu bir kurum olan "Beytü'l-Hikmet"te tercüme ettirdi. Âlimler burada iyi karşılanıyordu: Sünni İslam hukuku ayrıntılandırıldı; diğer sanatlar ve bilimler gibi -matematik, astronomi, tıp, tarımsal üretim vb- felsefe de geliştirildi. Bilgi ve ticaret alışverişi Abbasilerin öncelikleri haline geldi; Venedik, Abbasilerin Akdeniz'deki ilk ticaret ortakları arasındaydı. Birçok İranlı bürokrat ve âlimin Abbasilere katılarak İslamın kültürel gelişimine yön vermesi ve daha sonraki Müslüman imparatorluk hanedanlarını etkilemesi sayesinde, Sasani krallığının yıkılmasına rağmen ayakta kalan Pers kültürünün önemli etkisi bu "Üstün Hilafet" dönemine damgasını vurmuştur. Diğer uygarlıkların bilgi ve kültürünü özümsemeye yönelik bu ilk eğilim, Osmanlılar da dahil olmak üzere, İslami Ortadoğu'nun sonraki imparatorluklarında da devam eden bir modeldi.

Genellikle İslam uygarlığında kendine yer bulmuş bir Pers siyasi iktidar teorisi olduğu varsayılan ve on altıncı yüzyıl Osmanlı edebiyatında "Adalet Çemberi" olarak anılmaya başlayan şey aslında Pers imparatorluklarının kendi monarşileri (Ahemenişler ve sonraki Sasaniler gibi) için kullandığı ilahi yaptırım

kavramlarıyla gayet güzel birleşen, kadim Yakındoğu imparatorluklarının -Sümer, Babil ve Asur- bir diğer etkisiydi. Bir hükümdarın bu gücü desteklemesi ve topraklarını koruması için bir orduya sahip olması gerektiğinden, bu kuramın temel varsayımı sadece hükümdarlıkta adalet ve refahın korunması koşuluyla güç ve otoriteye sahip olma etrafında gelişir. Askerlere ödeme yapılması gerekir, o halde hazine dolu olmalıdır; bu ise ancak halkın tatmin olması ve devlete gelir sağlamak üzere vergilerini ödemesiyle mümkündür. Daha sonraki imparatorluklar bu kadim Mezopotamya ve Pers politik kuramının yorumlarını daha da değiştirdiler. İslam âlimleri, hükümdarlığı, bir yandan sosyal adalet ve otoritenin korunmasına ilişkin Kuran hükümleri, diğer yanda da normatif geleneklerle birleşmiş Adalet Çemberi anlamında tanımladılar. 19. yüzyılda İranlı Müslüman âlim İbn Kuteybe şunları yazdı: "İnsansız devlet yönetimi, parasız insan, refahsız para ve adalet ve de iyi yönetim olmadan refah olamaz."<sup>3</sup> Hükümdar mutlakiyetçi olabilirdi, ancak aynı zamanda iyiliksever olmalı, insanların ihtiyaçlarını görmeli, dertlerini duymalıydı. Adalet Çemberinin bu ilkeleri, yüzyıllar boyunca Osmanlı siyasi düşüncesinin temelini oluşturarak, Osmanlı döneminde de devam etti.

## ORTAÇAĞ "KOMŞULUĞU": ANADOLU VE ORTADOĞU

Roma imparatoru Diocletianus (s. 286-305) üçüncü yüzyılda Roma İmparatorluğunu yönetim anlamında Doğu ve Batı olarak ikiye bölen bir tetrarşi kurdu ve başkentini Küçük Asya'da İzmit'e taşıdı. İlk Hristiyan impa-

<sup>3</sup> İbn Kutayba, *Uyün al-akhbâr*, 2, 5-11, 110-11, aktaran: ed. Bernard Lewis, *Islam: From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, cilt 1, *Politics and War*, New York: Oxford University Press, 1987, 185.

SELÇUKLU  
11. YÜZYIL

rator Konstantin, dördüncü yüzyılda ülkeyi yeni doğu başkenti Bizans'tan yönetti ve ismini Konstantinopolis olarak değiştirdi -Doğu Ortodoks Hristiyanlığının köklendiği, Doğu Akdeniz'in Yunanca konuşulan bölümü. MS 395'te imparatorluk kalıcı bir biçimde, Germanlerin istilalarını yaşayan ve yalnızca MS 476'ya kadar yaşayan Batı Roma İmparatorluğu ve 1453'e kadar ayakta kalan Doğu Bizans İmparatorluğu olarak ikiye ayrıldı.

11. yüzyılın sonunda, zaten bir kuşak önce İslama dönen Horasan'daki Selçuklu Türkleri, MS 1040'da Merv yakınındaki Dandanakan Savaşında Gazneliler gibi diğer komşu Müslüman hanedan devletlerini yendiler. Bu, İslamın kalbinin attığı yerlere ve Ermeni Krallığı ve Bizans toprakları dahil olmak üzere Anadolu'ya çıkış yolu olarak İran platosunu Selçuklulara açtı. Abbasi halifesinin "daveti" üzerine ve olasılıkla Selçukluların Mekke ve Medine hac yolunu İsmaili Fatımi kontrolünden kurtarmayı teklif etmesiyle, bir Selçuklu ordusu yardıma geldi ve sonunda MS 1055'te Bağdat'taki Abbasi halifesini Şii Büveyhi Emirlerden kurtardı. Abbasi halifesi, onları halifenin iradesini uygulayan meşru saltanat kabul eden ve dünyevi politik güç olarak tayin edildiklerini ifade eden sultan unvanıyla ödüllendirdi. Türkmen boyları zaten Anadolu'ya akınlar düzenliyordu ama Selçuklular bir gazi ordusu seferber ettiler ve MS 1071'de Malazgirt Savaşında İmparator IV. Romanos [Romen Diyojen] komutasındaki Bizans ordusuyla karşılaşmadan önce Ermeni başkenti Ani'yi yakıp yıktılar (MS 1064); Selçuklu Türkleri galip geldi ve Bizanslıları yıllık haraca bağladı. Selçukluların Bizans güçlerini yenmeleriyle, Hristiyan Küçük Asya başta olmak üzere, Anadolu'nun tamamı tarımsal açıdan zengin yerlerde yağma ve otlak arayan daha fazla Türk boyunun göçüne açıldı. Selçuklu

yönetimi, 13. yüzyılda Osmanlıların yükselişini mümkün kılan kültürel ve siyasi ortamı yaratarak, Küçük Asya'nın nihai Türkleşmesini ve İslamlaşmasını hızlandırdı.

Selçukluların merkez İslam topraklarında dünyevi güç olarak hükümdarlığı yüzyıldan uzun sürdü; Türk-Moğol yönetim modellerine uygun biçimde Selçuk ailesinin üyeleri, genişleyen toprak kazanımlarını Büyük Selçuklu İmparatorluğu haline gelen şeyin bir bölümü olarak yönetilecek tımarlara bölerek iktidarı paylaştılar (HARİTA 2.4). Selçukluların çeşitli kolları toprak ve kaynaklar için birbirleriyle çekişmeye başladığından, bu veraset tarzı sonunda hanedanlığın kaçınılmaz olarak parçalanmasına yol açacaktı. Genelde göçer miraslarının önemli bölümünü daha yerleşik bir Farslaşmış ve İslami yaşam biçimi uğruna terk etmiş olsalar da, daha ağır kuşatma tarzı birliklerine ve artık savaşta kullandıkları silahlara destek için yerel aşiretlerden ya da batıya, kendi bölgelerine doğru akmaya devam eden Türk göçerlerden derledikleri atlı okçular konusunda Türk boylarına güvenmeyi sürdürdüler. 11. yüzyılda Sultan Melikşah (s. 1072-92) döneminde zirvesine çıkan yüksek Pers-İslam kültürünün merkezi İsfahan'dı.

Türk Memluk kökenli Farslaşmış bir Sünni Müslüman hanedanlığı ve 11. yüzyıl sonunda Horasan ve Maverâünnehir'de Selçukluların eski vasalı olan Harzemşahların 12. yüzyıl sonunda zirveye ulaşan yükselişinin de yardımıyla, 12. yüzyılda Büyük Selçuklu İmparatorluğunun doğu toprakları isyanlar ve siyasi parçalanmayla yüz yüze kaldı. Hanedanlık çekişmeleri Büyük Selçuklu Sultanlığı'nın yıkılışına yol açtığından, varlığını sürdüren tek Osmanlılar Anadolu'daki Bizans-Selçuk sınır bölgesinde bulunuyordu. Büyük Selçuklu devleti 12. yüzyılın sonunda çökmeye başladığında, yalnızca Konya merkezli (eski Bi-

BÜYÜK  
SELÇUKLU

YERLE-  
ŞİMLİ  
ve  
GÖÇERLER  
43

4 SULTAN

ERKEN DÖNEM OSMANLI SENTEZİ: ÇOKLU GELENEKLERİN VARIŞLARI



HARİTA 2.4 Büyük Selçuklu İmparatorluğu.

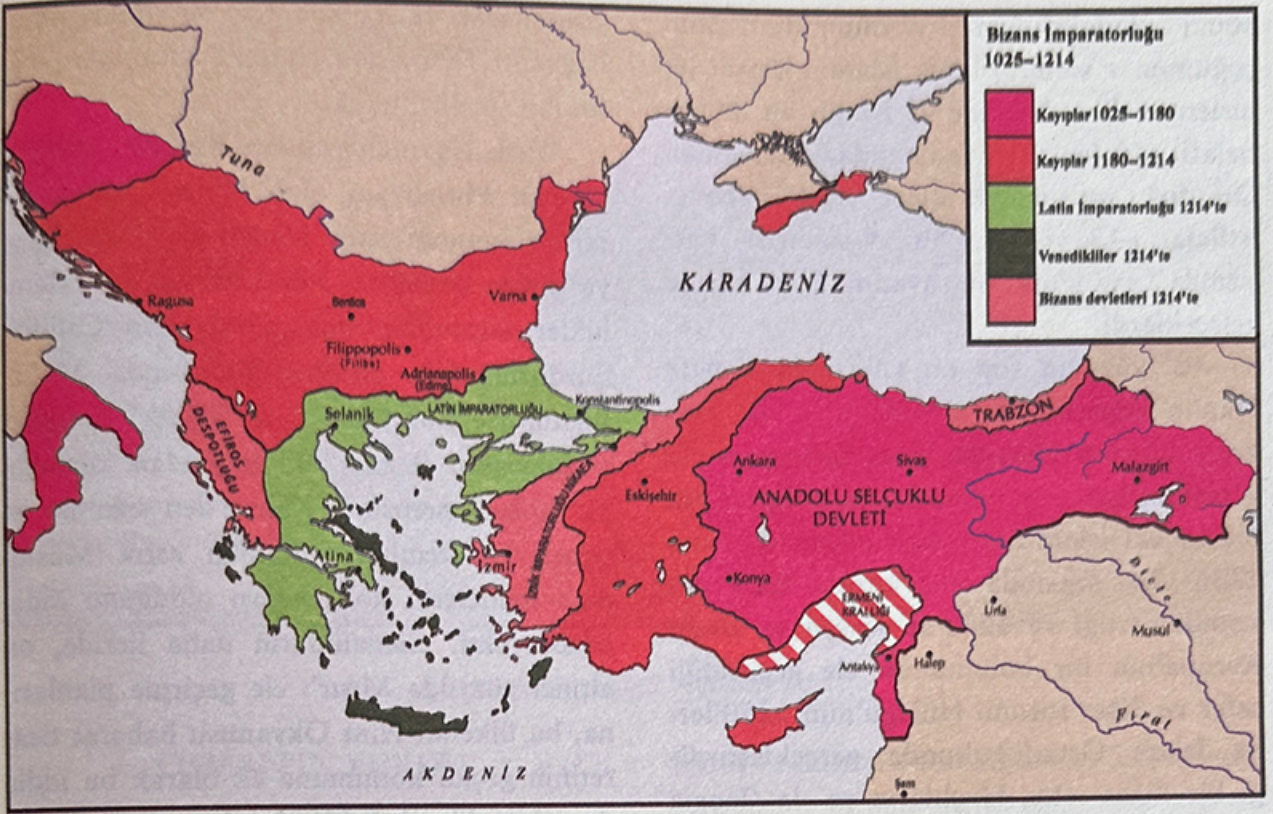
ANADOLU  
"Rum"  
Selçuklu

zans'ta İkonion) bu "Rum" (Rum, Roma'dan türetilmiştir) Selçuklu Sultanlığı bozulmadan kaldı ve önem kazandı (HARİTA 2.5). İslami Ortadoğu'nun daha 10. yüzyılın ortasında, Farsçayı yönetim ve yüksek kültür dili olarak kullanan bu çeşitli doğu hanedanlarının olduğu Farslaşmış bölge ile Suriye, Irak, Arap Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'yı içeren Arap-İslam bölgesi olarak ikiye bölünmüş olduğu söylenebilirdi. Bizans İmparatorluğu ile bir sınırı paylaşan gazi savaşçılar olarak Rum Selçukluları, Türk-Fars İslam anlayışının aracılığıyla, mistik sufi tarikatlarının kuruluşunu içeren Sünni inancının oldukça heterodoks bir biçimini Anadolu'da kalıcı kıldılar.

Osmanlı Beyliğinin doğduğu bölgenin siyasi ortamının, kültürlerin ve imparatorluk bölgesel hudutlarının yeniden tanımlanmasına yol açan daha kapsamlı iki yabancı müdahale bağlamında anlaşılması gerekir – Haçlılar ve Moğol istilası. Haçlılar Ortadoğu'da yalnızca yerel olarak etkiliydi: Latin Hristiyan âleminin Kutsal Toprakları geri alma arzusu yalnızca Kudüs'ü şiddetle yağmaladıkları MS 1099'daki I. Haçlı Seferinde tatmin oldu. Sonraki seferler İslam topraklarına ciddi bir tehditten çok bir sıkıntıydı ve Haçlı krallıkları, birçok yönden kendilerini çevrelerindeki yerli uygarlığa adapte ederken, yalnızca Akdeniz kıyıları boyunca kontrol

HETERODOKSİ

İKİ DİNİMİ  
DİŞİNDEN: HAÇLI LAR VE



HARİTA 2.5 Bizanslılar ve Anadolu Selçukluları.

sağladılar. Batı Avrupa Haçlılarının 1204'te IV. Haçlı Seferinde esnasında Venediklilerin yardımıyla Bizans Konstantinopolis'ini feci şekilde yağmalamasının önemli etkileri oldu çünkü MS 1261'de Bizans İmparatorluğunun burayı geri almasından sonra bile şehir yıkım ve nüfus kaybından hiçbir zaman kurtulamadı. Bundan sonra kalıcı olarak zayıflamış ve birçok yönden içi boşalmış bir şehir olan Konstantinopolis, gelecek yüzyıllarda Türkler için daha kolay bir hedef haline gelecekti. Venedik bu olaydan yararlanarak, sonrasında Doğu Akdeniz deniz ticaretinin önemli bölümüne hâkim olacaktı. Ayrıca Bizans'ın batıdaki rakipleri, örneğin Slav Bulgar ve Sırp Balkan krallıkları artık Bizans hegemonyasına karşı çıkmak için daha elverişli bir konumdaydı.

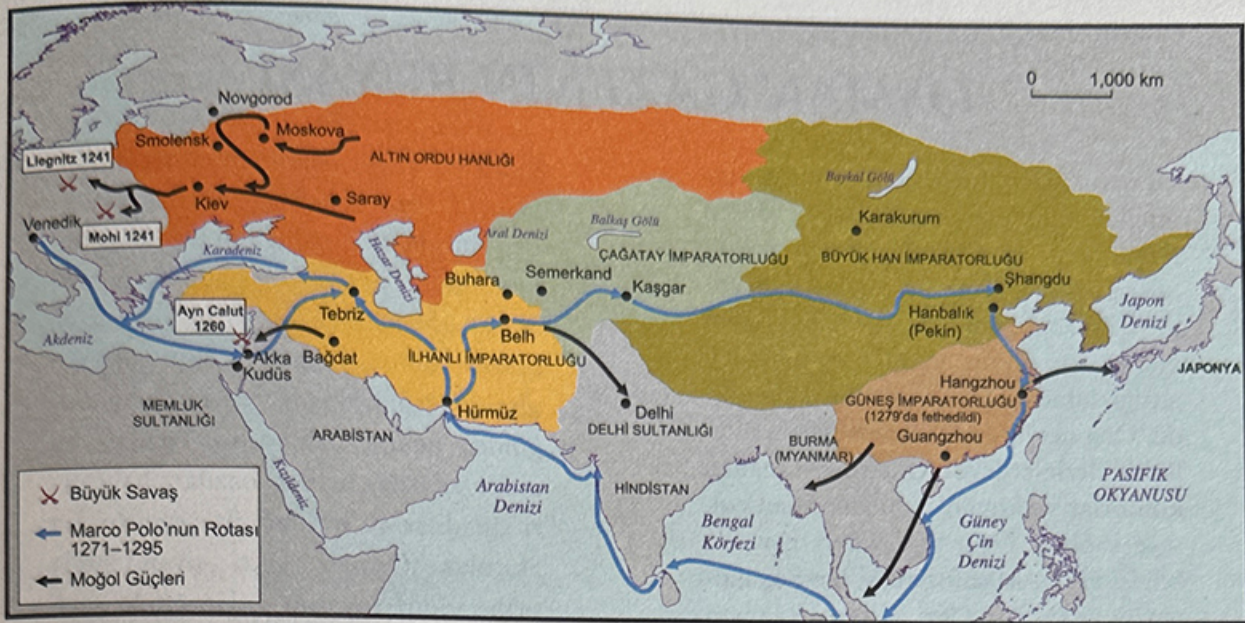
Ancak Haçlı Seferleri hem İslam hem de Batı tarihinde adil davranışıyla tanınan askeri ve siyasi bir kahraman Selahaddin'in yükselişini kısmen tetikleyerek, kendi istilalarına karşı yerel Müslüman direnişi oluşturmaya katkıda bulundu. Selahaddin'in Haçlılar karşısındaki zaferleri yalnızca MS 1187'de Müslümanlar için Kudüs'ü ele geçirmekle kalmadı, aynı zamanda, Mısır'daki Şii Fatımi iktidarını alt etmeyi başararak orada ve Suriye'de Eyyubi hanedanlığını kurduğunda imparatorluk haritasını yeniden çizdi. Nispeten kısa ömürlü olmasına rağmen, Eyyubilerin yerini onların Türk Memluk köle komutanları Baybars'tan doğan ve bu nedenle Memluk Sultanlığı (s. 1260-1517) olarak adlandırılan bir hanedan aldı. Mısır Memlukleri, Arap merkezli İslam kültürünün,

Sünni ortodoksluğunun ve onun âlimlerinin çoğunun ve somut olarak İslamın kutsal şehirleri Mekke, Medine ve Kudüs'ün muhafızları oldular. Aynı zamanda, Müslüman Ortadoğu'ya yönelik diğer etkili yabancı istilaları -13. yüzyılın Moğol saldırısı- karşısında Levant'taki ön savunma hattı haline geleceklerdi.

13. yüzyılın son on yıllarında Cengiz Han'ın yönetiminde Ortadoğu'ya ilk Moğol saldırıları Harzemşah'ın kışkırtmasıyla gerçekleşti ve İran ve Kafkasya bölgelerinin ötesindeki İslam dünyasına ulaşmadı. Ama 1236-1242 arasında onun torunu Batu'nun komuta ettiği ve 1241'de Rusya ve Doğu Avrupa'nın bir bölümünün ele geçirildiği sefer ve diğer torunu Hülagü'nün 1250'lerde İslam Ortadoğu'sunda gerçekleştirdiği bir diğer sefer, Haçlıların ya da Cengiz Han'ın daha önceki istilasının yarattığından çok daha dönüştürücü ve uzun süreli etkiler bıraktı. Karakurum'daki Moğol Büyük Han'ın başta Rum Selçuklularının teslim olmaları şeklindeki diplomatik teklifine rağmen, Moğol Generali Baycu, Batu Han'ın emriyle 1243 yılında Doğu Anadolu'da (Karadeniz'de Giresun'un güneyinde) Köse-dağ'da gerçekleşen bir savaşta Rum Selçuklularını yenerek onları, daha ileride Altın Ordu (Altın Orda) ya da Kıpçak Hanlığı olarak bilinen, Batu Han'ın Moğol Beyliğine yıllık haraca bağladı. Ama Hülagü'nün birlikleri Ortadoğu'ya sevk edilerek 1256'da Alamut'taki Nizari ("Haşhaşiler") kalesini yok ettikten, 1258'de Bağdat'ı vahşice yağmadıktan ve Abbasi halifesini öldürüttükten sonra Hülagü, Büyük Han unvanıyla Rum Selçuklularına egemen oldu. Haraç ve Selçuklu faaliyetleri, Hülagü tarafından kurulan hanedanlık olan ve İlhanlılar olarak adlandırılan bu Moğol boyu üzerinden

yönetilecek ve hanedanlık, bu tımarı nihai başkenti Tebriz'den yöneten torunları tarafından sürdürülecekti.

Türk Naymanlarından, Ketboğa adlı bir Nesturi Hristiyanı olan Hülagü'nün generalinin komuta ettiği Moğol güçlerinin batıya doğru ilerlemesi MS 1260 yılında Memlukler tarafından Filistin'deki Ayn Calut'ta durdurulmakla birlikte, sonrasında Moğol İlhanlı-Memluk "sıcak" ve "soğuk" savaşları yaşanacaktı. Bağdat'taki kıyımdan kurtulan bir Abbasi prensinin Kahire'den sığınma istemesiyle Memluk Sultanlığı artık Müslüman halifelerin koruyucusu olduğunu iddia edebilecekti. Osmanlıların daha ileride, on altıncı yüzyılda Mısır'ı ele geçirme planlarına, bu ülkenin Hint Okyanusu baharat ticaretinin geçidi konumuna ek olarak bu iddia da dahil edilecekti. 13. yüzyıl sonunda İlhanlı Moğollarının Farslaşmasına ve sonunda İslama dönmesine rağmen, İslami Ortadoğu'nun artık çok daha kesin çizgilerle kültürel bölgelere bölünmüş olması İslam dünyası için eşit ölçüde önemliydi. Arap-İslam, Memluk ülkesi, Arapça öğrenmenin merkezi ve kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin hizmetkârıydı (Hadimü'l-Har'ameyn eş-Şerifeyn, "İki Kutsal Şehrin Hizmetkârı"); geniş bir Pers-İslam, Türk-Moğol medeniyeti daha doğudan, hatta Orta Asya'dan bile gelen Fars, Türk ve Moğol etkilerini mevcut İslami ortama özümsetti. Bu siyasi ve kültürel bölünmenin Selçuklu-Bizans sınırında doğan Türk beylikleri için sosyal, idari ve askeri uygulamalarla ilgili yansımaları olacaktı. Osmanlıların da içlerinden biri olduğu bu tımarlar ya da Türk beyliklerinin Rum Selçuklulara tabi oldukları varsayılıyor. Ama aslında Selçukluların üzerinde, İlhanlı Moğol derebeyliğine daha fazla bağımlı ve onlara daha sadıktılar (HARİTA 2.6).



HARİTA 2.6 Moğol İmparatorluğu.

## OSMAN'IN YURDU

Karacahisar'ı ele geçirdiğinde şehrin evleri boşalmıştı. Germiyan ve diğer eyaletlerden çok sayıda insan geldi. Osman Gazi'den kendilerine ev vermesini istedikler. Böylece Osman Gazi onlara ev verdi. Ve çok geçmeden şehir canlanmaya başladı. Şehrin birçok kilisesini camiye çevirdiler. Ve hatta bir Pazar bile kurdular.<sup>4</sup>

–*Osmanlıların 1288'deki ilk fethini anlatan 15. yüzyıl vakayinamesi*

Bizans İmparatorluğuyla Rum Selçukluları arasındaki sınır, Ermeni, Rum ve Yahudinin yanı sıra Arap ve Kürt haklarının bir arada olduğu Anadolu'da yer alır. Bu dönemin tarihçileri, diğer Türk boylarının akın yapacak yeni yerleşim yerleri, sürülerini otlatacak güc ot-

laklar ve ekilebilir araziler arayışı içinde buraya gelişinin tarihini büyük güçlüklerle rağmen tam olarak saptamaya çalıştılar. Bu Türk akınının tarihi ve niteliğiyle ilgili erken dönem, güvenilir kaynakların kıtlığı ve Osmanlı soy kökenini oluşturmak için (Osman Gazi'nin Rüyası gibi, tikelci ve yarı-mitsel geriye dönük yansımalarıyla – bkz. kutu ve Şekil 2.1) 15. yüzyıl sonu Osmanlı vakayinamelerine güvenmek gibi bir tarihyazımsal ikilem, erken dönem Osmanlı tarihinin fazlasıyla efsaneye ve söylentiye boğulmuş bir hikâye olmasına yol açtı. Ama 13. yüzyılın ortalarında, olasılıkla 1240'lar ya da 1250'lerde, Osmanlıların atası olduğu varsayılan Oğuz Türklerinin bir kolu olan Kayı boyunun bir kavminin, Anadolu'ya Moğol istilasıyla çakışan ya da ondan hemen sonraki bir tarihte Küçük Asya'ya geldiğine inanılır (Süleymanşah'ın Osman'ın dedesi olup olmadığına dair bir tartışma da söz konusudur). Bu Türkler Bizans İmparatorluğu sınırına ilerlediler ve 13. yüzyılın sonunda, Bizans İznik'inin güneydoğusunda Söğüt olarak adlandırılan şanslı bir konuma yerleştiler.

<sup>4</sup> Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* [Osmanlı Hanedanlığı Tarihi]; Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1945, 102-3; çeviri şuradan yapıldı: ed. Bogdan Murgescu ve Halil Berktaş, *The Ottoman Empire Workbook 1*, Selanik: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2009, 38.